

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 1:37.03

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*“Людина зростає, коли пізнає саму себе
і свою могутність. Доведіть до свідомості людини те,
чим вона є, і вона скоро навчиться бути тим,
ким вона повинна бути”.*

Ф. Шеллінг

У статті досліджується поняття самоствердження як проблема аксіології, типологія самостверджень, теоретичне значення проблеми самоствердження людини та персонологічна концепція самоствердження особистості.

Ключові слова: самоствердження, самозаперечення, самопіднесення, імпульс, потенціал, особистість, ідеал, саморозкриття.

В статье исследуется понятие самоутверждения как проблема аксиологии, типология самоутверждений, теоретическое значение проблемы самоутверждения человека и персонологическая концепция самоутверждения личности.

Ключевые слова: самоутверждение, самовозражение, самоподъем, импульс, потенциал, личность, идеал, самораскрытие.

The concept of self-affirmation as problem of axiologic, typologic of self-affirmations, theoretical value of problem of self-affirmation of man and personologic conception of self-affirmation of personality is probed in the article.

Keywords: self-affirmation, self-objection, getting up, impulse, potential, personality, ideal, self-opening.

Постановка проблеми. Чи можна вважати освітою людини сферу масового виробництва, найкращим продуктом якої є добротний професіонал, homo faber? Це питання є вкрай важливим для сучасної філософії освіти. Адже якщо немає розуміння, то його дефіцит наповнюється вірою, вірою в науку завдяки орієнтації нашої інтелектуальної освіти на науку. Але віра, як би там не було, означає підкорення, причому у сфері розсудкової діяльності це – підкорення не усвідомлене, а таке, що виникає в результаті відсутності розуміння, за непорозумінням. Тому продукт цієї сфери виробництва може бути названий інакше – людина, навчена підкоренню, пристосована для маніпулювання собою, раб ілюзій у всьому: і в житті, і в науці [1]. Однак чи можна в такому випадку назвати подібний образ людини власне людським, що відповідає ідеї humanitas – ідеї, котра відрізняє людину від усіх живих істот на землі? Відповідь очевидна, і тому сферу виробництва homo faber не можна назвати сферою освіти, тобто сферою формування людини.

Тому пріоритетним завданням сучасної освіти є поширення її впливу на розвиток духовної культури особистості (яка поєднує розум і душу), що в кінцевому підсумку є основою не тільки

формування (що само собою зрозуміло), але й ствердження людини. Це завдання в його цілісності може здійснити філософія освіти, оскільки вона володіє значно більшим арсеналом методів і засобів, ніж традиційні педагогічні підходи.

Виклад основного матеріалу. Досліджуване нами поняття фіксується за допомогою окремих складних слів, перша частина яких – “само” (“самоствердження”, “самовизначення”, “самоподолання” тощо). Ця начебто зовнішня обставина насправді дуже симптоматична, є виразом глибинних сутнісних основ феномену, який розглядається. І річ не тільки в тім, що він є акцією, завдяки якій людина стверджує себе **сама**, але і в тому, що в кінцевому підсумку це ствердження з необхідністю відбувається в середині її “Я”, тобто, вона *сама стверджує себе в собі*. Щоправда, в ході цього процесу людина часто стверджує себе в інших людях, але не завжди є лише певним проміжним етапом, засобом досягнення названої кінцевої мети. Якщо ж подібний етап не приводить до “замикання на собі”, то самоствердження стає незавершеним, таким, що не відбулося.

Іноді як синонім до “самоствердження” використовують “самооцінку”. Однак це не зовсім коректно, оскільки під самооцінкою розуміється

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

якісно інше явище. Вона досить часто виступає у ролі заключного етапу самоствердження як складного багатоступеневого процесу. Проте це лише одна з її функціональних ролей. Серед них є й така, згідно з якою самооцінка здійснюється як цілком самостійна, більш або менш автономна операція. Варто зауважити стосовно розповсюдженості думки, що самооцінка результату самоствердження завжди суто суб'єктивна і, отже, не застрахована від помилок, тоді як оцінка іншими людьми об'єктивна. Інші люди – також суб'єкти, і якщо враховувати всі численні “про” і “contra” їх оцінки, з одного боку, і самооцінки – з іншого, то важко буде сказати, яка з них має більше шансів претендувати також і на об'єктивність. “В основі духовної поваги до себе, – писав І.А. Ільїн, – повинно лежати *правильне сприйняття* себе, а не ілюзія і не хвороблива самосвідомість, справжня *духовна гідність*, а не зовнішній знак переваг, які віджили і є пустими, *особистісний* акт самоствердження, а не чужі, можливо, помилкові або брехливі вияви. Відчування себе як благої сили повинно бути не випадковим і не ефемерним, а *дійсним і предметним самовідчуттям*. Відчуття власної духовної гідності має в своїй основі досвід *особистий* і в той же час *ціннісно-предметний*... Людина, яка поважає себе лише тому і лише остільки, оскільки її поважають інші, – по суті, *не поважає себе*” [8, 223].

Протилежним самоствердженню є процес *самозаперечення*. Однак потрібно мати на увазі, що вони протилежні лише за своїм змістом. Стосовно ж загального механізму їх виконання, їх принципової форми, то в цьому плані вони досить схожі. Самозаперечення також здійснюється самим суб'єктом і також у кінцевому підсумку з необхідністю відбувається *всередині його “Я”*. Цей процес потрібно відрізнити від *псевдозаперечення*, котре є завуальованим різновидом самоствердження. Класичний приклад – іронія *Сократа*, стосовно якої вже його сучасники підозрювали, що він просто лукавить, коли говорить, начебто знає тільки те, що нічого не знає. “Сократ заперечуючи достовірність власного знання робив це лише іронічно і, приховуючи знання, спекулював ним, тобто заперечував знання того, що йому було наперед відомо, для того щоб уважали, що він знає і те, чого він насправді не знав” [4, 298].

Основні характеристики самоствердження (людини, яка самостверджується) можна поділити на дві категорії. До першої належать ті, котрі умовно можна назвати *просторовими*. Одна з них – *область самоствердження*.

Кожний конкретний акт самоствердження здійснюється у цілком визначеній, специфічній сфері людської діяльності (взагалі життя). І цьому зовсім не суперечить ні те, що існують люди, готові самостверджуватися у будь-який час і в будь-якій галузі, ні те, що “перевага в тій чи іншій області породжує відчуття абсолютної переваги” [10, 98].

Інша “просторова” характеристика – *вертикаль самоствердження, ціннісна шкала*. Загалом суть самоствердження у більшості випадків полягає в тому, що людина прагне піднятися на вищий щабель певної ціннісної шкали. Стосовно цих випадків термін “самоствердження” можна замінити терміном “самопіднесення”. Однак вони не синоніми, адже іноді мета самоствердження полягає в прагненні людини утриматися на вже досягнутому рівні. Вертикаль завжди конкретна, адже, по-перше, вона відповідною мірою будується кожним суб'єктом самостійно (хоча в певній частині іноді ототожнюється нею із системами цінностей інших людей), по-друге, вона своя в кожній царині самоствердження. З таких “обласних” вертикалей (шкал) шляхом редукування кожної з них до розмірів одного щабля може будуватися *супервертикаль* – свого роду загальна система практичних оцінок [10, 98].

Характеристики другої категорії самоствердження можна (з певною часткою умовностей) визначити як енергетичні, або силові. Одна з них – *імпульс до самоствердження*, тобто актуальна, внутрішня потреба людини в ньому, спонук до нього. Розрізняють *загальний* і *ситуативний* імпульси до самоствердження. Коли ми говоримо “загальний”, то це не означає, що всі люди відчувають однакову потребу в самоствердженні, адже люди не однакові. А в окремої людини міра потреби в самоствердженні може залишатися відносно стабільною у процесі всього її життя. Звичайно, передбачається, що цей процес не порушується ніякими радикальними зламами. Ситуаційний імпульс можна назвати “миттєвим”. Він дуже мінливий, позаяк може змінюватися не тільки при переході від людини до людини, але й, приміром, від однієї області самоствердження до іншої.

Останнє зумовлюється тим, що у людини різним галузям відповідають різні значення другої енергетичної характеристики самоствердження.

Це – *потенціал самоствердження*, або потенційна сила, або здатність людини діяти, задовольняти відповідний імпульс до самоствердження. Потенціал є можливістю людини до діяльності в даній області, її здатністю

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

задовольняти конкретний ситуаційний імпульс до самоствердження. Він постійно змінюється – від найбільшого, яким володіє геній (а геній, по суті, і може бути визначений як людина, котра має найвищий потенціал і реалізує його в певній області діяльності), до найнижчого і навіть нульового.

Імпульс і потенціал – якісно різні характеристики самоствердження, хоча, як правило, вони перебувають у тісному контакті і взаємодії. Проте, незважаючи на це, ні перший, ні другий не можуть бути зведені один до одного. Потрібно зауважити, що самоствердження – це складний взаємозв'язок раціонального та ірраціонального. Швидше всього, більша частина ірраціональної іпостасі самоствердження припадає на долю його імпульсу (хоча, звичайно, і потенціал не можна вважати чимось абсолютно раціональним). І не випадково в усіх видатних дослідженнях феномену самоствердження зусилля в основному витрачалися саме на аналіз цієї обставини. “Людська воля до життя” А. Шопенгауера, “воля до влади” Ф. Ніцше, “прагнення до зверхності” Л. Адлера, “претензія” К. Левіна – усі вони є синонімами, які визначають, що є імпульсом до самоствердження, або як такі, що фіксують насамперед його ірраціональну іпостась з метою її осмислення й оцінки. Людина, діяльність якої детермінована імпульсом до самоствердження, не завжди усвідомлює його, а тільки відчуває силу, яка йде від нього. У подібних випадках для суб'єкта діяльності імпульс виступає як могутня, ірраціональна сила, котра “тягне” людину або загалом поза її волю, або все-таки згідно з її бажанням, але таким, котре зовсім непідвладне її розуму. Однак зі сторони зовнішнього спостерігача ця ситуація виглядає повністю раціонально зрозумілою. Виступаючи в єдності раціонального та ірраціонального, самоствердження можна схарактеризувати як спосіб одержання або розширення людиною об'єму власне людського буття.

Самоствердження людини в освіті не відбувається спонтанно, позаяк педагогічно-виховний процес має свої певні методики. Відповідно до них можна виділити щонайменше чотири класифікації, проведені на підставі різних основ, хоч і споріднених на підставі феномену цілепокладання.

За їх *цілеспрямованістю* самоствердження діляться на три типи: самоцільові, цілеспрямовані і нецілеспрямовані. В *самоцільовому* самоствердженні мета має яскраво виражену і визначену форму, але вкрай аморфний, абстрактний зміст. Цей тип, як правило, виникає в ситуаціях такого роду, коли при наявності

сильного імпульсу до самоствердження у людини немає жодного високого специфічного потенціалу. Тому сильна і яскраво виражена мета (досягти самоствердження), як правило, не пов'язана з такою ж яскраво вираженою установкою на те, як (з допомогою яких засобів і в якій області діяльності) реалізувати цю мету, а якщо й пов'язана, то досить слабкими зв'язками, котрі можуть легко розриватися і змінюватися іншими, такими ж нетривкими [10, 100].

Цілеспрямовані самоствердження є результатом свідомого вибору людиною своєї мети, з раціонально визначеними засобами, областю діяльності, в якій буде відбуватися реалізація цілей. Прикметним є те, що така реалізація здійснюється через досягнення іншої – конкретної – мети діяльності. У цьому типі самоствердження людина або прагне зберегти вже досягнуті позиції, або буде намагатися піднятися вгору по вибраній ціннісній дорозі.

У *нецілеспрямованому самоствердженні* людина, одержавши певний результат і позитивно оцінивши його, або почувши таку ж оцінку від інших людей, здобуває самоствердження, котре в таких випадках виявляється побічним продуктом (додатковим результатом), оскільки первісно мета самоствердитися загалом не ставилася. При цьому основний результат може бути отриманий як унаслідок реалізації певної іншої – конкретної – мети, так і поза будь-якою цілеспрямованою діяльністю. Класичними прикладами можуть бути великі інтуїтивні відкриття вчених, які, у свою чергу, зробили цих учених великими, такими, що здобули самоствердження до кінця життя і навіки.

За *засобами* самоствердження діляться на два типи: *зовнішні* і *внутрішні*.

Зовнішні самоствердження досягаються внаслідок володіння набутими іззовні предметами. Ними можуть виступати практично будь-які речі – від найбільш звичних до розкішних (житло, коштовності тощо). Подібну роль часто можуть відігравати живі істоти – тварини, члени сім'ї, знайомі і т.д. Наприклад, вигідне одруження, купівля породистого пса, навчання дитини фігурному катанню, знайомство зі знаменитістю можуть бути результатом не тільки любові, не лише інтересу до них, але й бажанням самоствердитися.

Для *внутрішнього самоствердження* засобами можуть бути різноманітні речі й живі істоти. Але в цьому випадку вони не купуються або здобуваються, а створюються (формуються) суб'єктом, котрий самостверджується, шляхом реалізації його внутрішніх здібностей, нехай це

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

будуть здібності щось творити, виховувати, навчати тощо.

За їх результатами самоствердження діляться на два типи: доособистісні і особистісні. В доособистісних самоствердженнях людина в кінцевому підсумку стверджує себе як частина, елемент певної цілісності (системи, сукупності). Щоправда, тут також немає однорідності: в інклюзивному самоствердженні людина стверджує себе як складова певної цілісності, але при цьому ніяк не виділяє себе з маси інших елементів, частин. Правда, саму цілісність вона виділяє як найкращу серед її подібних. Так, якщо людина самостверджується як студент певного вищого навчального закладу, то це, звичайно, буде “найкращий ВНЗ у країні”, якщо як студент певного факультету, то спеціальність, яку вона отримує на ньому, буде “найкращою з усіх”, якщо, нарешті, як житель даного світу, то останній може бути нічим іншим, як “кращим із усіх можливих світів”. “Я, – писав І. Кант, – радий можливості розглядати себе як громадянина такого світу, котрий не міг бути кращим, ніж він є... Я сам собою нічого не вартий й існую лише заради цілого, тим більше ціную своє існування, оскільки був призначений зайняти певне місце в найкращому із задумів творіння” [10, 101].

У змагальному самоствердженні людина прагне довести, що вона – кращий з елементів даної обмеженої цілісності. Давні римляни виражали це своїм “*primus inter pares*” (“перший серед рівних”). Унікальна індивідуальність – особистість з’являється, щоправда, пізніше. Однак це не означає, що неначебто ніхто не виділявся чи його переваги не заохочувалися. “Адже можна шанувати людину, яка стоїть в першому ряду, але не вийшла з ряду геть. Можна високо цінувати, вважати видатним певне Я, але зовсім не за те, що робило б його ні на кого несхожим і неповторним... Виділеність античного героя, атлета, полководця чи ритора, як і вибраність середньовічного праведника, є одночасно найбільший ступінь включеності, нормативності, максимальна втіленість загальноприйнятого – коротко, *зразковість*” [3].

Особливе значення має особистісне самоствердження. Особистість – це неповторне – не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, у принципі – людське створіння, унікальний мікрокосм, і завдання подібних самостверджень – в його утворенні. Процес цей надзвичайно важливий і цікавий та водночас такий же складний як у плані реалізації, так і в плані дослідження. Річ утім, що “побудова” унікального людського мікрокосму, безумовно, передбачає

використання унікальних засобів і механізмів, а тому, звісно, тут неможлива розробка й застосування будь-яких універсальних конкретних рецептів. Щоправда, принципові загальні рекомендації цілком можливі і потрібні. Наприклад, такі: “Якщо ти хочеш стати особистістю, не користуйся тими засобами самоствердження, котрі тобі пропонують інші люди (суспільство), хоча б ці засоби й були прості, багато раз апробовані й ефективні”; “Шукай свої власні засоби самоствердження, хоч би їх пошук і був надзвичайно важкий, а ефект від їх застосування – враховуючи їх неапробованість – ніяк не гарантований” [10, 102].

Проблема особистості – центральна не тільки у всій філософії, але й у всіх сферах гуманітарного знання, у тому числі в освіті і педагогіці. В сучасних умовах необхідно всебічно виявляти реальний рівень і потенційний ресурс життєзабезпечення особистості як сферу багатомірних діяльних і міжособистісних стосунків. Це передбачає “осмислення сутності і розкриття специфіки впливів на особистість, її внутрішню духовну свободу таких морально-ціннісних орієнтацій, як повага у поєднанні з вимогливістю до особистості, толерантність спеціаліста в кризових ситуаціях, милосердя і співчуття до клієнта, захист від непродуктивних конфліктів і стресів, здатність виробити в людині мотиви і волю до самоорганізації і самодопомоги” [15]. Такий підхід дозволяє долати традиційну замкненість моральних норм у межах моноідеології, сприяє становленню якісно іншого статусу особистості – не тільки як суспільного діяча, але й як суб’єкта і носія оновлених моральних цінностей. Усе це в кінцевому підсумку передбачає здатність до особистісного самоствердження.

За механізмами самоствердження поділяються на два типи: самоствердження шляхом заперечення іншого (інших) “Я” і самоствердження шляхом самовизначення. Самоствердження шляхом заперечення іншого (інших) “Я” різноманітні за своїми формами – від зовсім “м’якої”, при якій той, хто “заперечується” з певної причини, взагалі про це не знає, – до таких украй жорстких, як фізичне насильство. Давно відома якщо не закономірність, то тенденція у взаємостосунках між людьми: чим ближчі одна до одної дві людини за характером занять, за здібностями, за одержаними результатами тощо, тим неприязніші їх стосунки (наприклад, між учнем і вчителем). Однак ця ситуація цілком природна, адже вона трапляється в тих випадках, коли кожний із двох прагне до

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

самоствердження і притому – до самоствердження шляхом заперечення іншого “Я”. У подібних ситуаціях близькість областей, вертикалей, потенціалів самоствердження не тільки споріднює людей, але, навпаки, всіляко загострює стосунки між ними.

У механізмі самоствердження шляхом самовизначення заперечення спрямоване не на інші “Я”, а на своє власне. Це заперечення не деструктивне, а переважно конструктивне. Людина заперечує себе сьогодишню заради ствердження майбутнього, вищого, заради підйому за шкалою цінностей [10, 103].

Кожна із розглянутих класифікацій задає прості типи самостверджень, тобто такі, що кожна з них дозволяє схарактеризувати певний реальний акт самоствердження у відповідній площині. Однак такий акт завжди є багатограним утворенням, “складним типом”, оскільки для повнішої (адекватної) його характеристики необхідно скористатися можливостями, які подаються різними класифікаціями. Це особливо важливо для філософії освіти, котра повинна визначити: *цільові установки* системи освіти, її ціннісні основи і предметний зміст, її рівні, форми і міри доступності різним соціальним суб’єктам, можливість на її основі продуктивних комунікацій, взаєморозуміння і узгодженість дій [6]. Відповідь на ці запитання допоможе надати запропонована класифікація типологій самоствердження особистості, яку необхідно враховувати в педагогічному процесі, що завжди є шляхом сходження від абстрактного до конкретного – людини.

У процесі реалізації завдання і програми самоствердження особистості виникає низка запитань: які наслідки процесу самоствердження для людини; з чого побудований цей процес, з яких активів і компонентів; яким чином, у яких послідовностях і порядках, через які зв’язки і стосунки відбувається самоствердження як певний цілісний процес; чи є окремі акти самоствердження абсолютно автономні або вони можуть складати гомогенні системи; чи можуть бути самоствердження елементами гетерогенних систем? Такі запитання виникають кожного разу, коли виникає ця проблема не стільки в практичному, скільки в теоретичному виявленні. Адже процес самоствердження кожного разу, залежно від ситуації і людини, завжди унікальний. Для виявлення цієї унікальності доцільно застосувати *функціональний, субстанційний, структурний, системний способи пізнання*.

Функціональний аналіз найчастіше доводить до висновку, згідно з яким самоствердження породжує в людині почуття власної гідності [8,

221]. Проте у такому випадку ми неминуче опиняємося перед дилемою: або визнати, що це відбувається не завжди і не з кожною людиною, або самоствердження здатне породжувати також і почуття переваги, зверхності, феномени нарцисизму, егоцентризму; або оголосити почуття власної гідності атрибутом кожної людини і тим самим зробити поняття про дане почуття дуже широким і розпливчастим [5].

Існує розповсюджена точка зору, згідно з якою цінність самоствердження полягає в тому, що завдяки йому людина здобуває сенс свого буття. Останнє поняття видається досить широким. Адже набування сенсу полягає не в тому, що людина неначебто просто виявляє певний абсолютний, універсальний, первісно заданий *сенс життя*. “У житті самому собою взагалі немає ніякого раз і назавжди заданого, одного разу визначеного сенсу..., людське життя не володіє ніяким сенсом, поза тим, якого ми самі свідомо або стихійно, з наміром або мимовільно самими засобами нашого буття надаємо йому. В одному випадку глибокого і об’ємного, як життя *Сократа*, але яке зобов’язує до багато чого нелегкого; в другому – поверхового і дрібного, котре дозволяє легко йти по ньому, без страху зануритися в нього занадто вже глибоко, але й легко вислизнути” [14]. Іншими словами, кожна людина в міру своїх сил і розуміння буде своє конкретне життя з його конкретним – як у плані його змісту, так і в плані його розуміння людиною – сенсом (або безглуздістю).

Самозаперечення можна віднести до дисфункцій самоствердження. Мова йде про ті ситуації, коли акт самоствердження відбувся, але з часом він і його результат зазнав радикальної переоцінки. Його різновиди: *внутрішня* – заміна самоствердження самозапереченням, здійснена виключно за ініціативою і силами даного суб’єкта; *наведена* – та ж сама заміна, але ініційована іншими людьми; *зовнішня* – переоцінка, яка полягає у названому вже запереченні, але не прийнята суб’єктом і, таким чином, не перейшла в самозаперечення. Як правило, людина не погоджується з тим, що в силу певних причин не досягла мети самоствердження. При цьому здійснюються найрізноманітніші спроби – від простого повторення попереднього намагання до повної заміни області самоствердження [10, 105].

Кожна людина, особливо та, яка займається теоретичною діяльністю, має звичай приписувати “світу самому собою” свої (у тому числі специфічно людські) властивості і види діяльності (онтологізувати їх). Це стосується також і самоствердження, котре є “найбільш

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

універсальним і суттєвим у будь-якому бутті” (П. Тілліх). Самоствердження – це рух шляхом прогресивного розвитку “Кожному явищу властиве, – писав Ф. Бекон, – благо збереження і благо удосконалення”, причому “зберігати предмет у його первісному стані – це щось менш важливе, ніж звести цей же предмет до більш високої природи. Бо скрізь у межах будь-якого виду ми натрапляємо на прояви високої природи, до величчя і гідності якої прагнуть індивіди, які володіють більш низькою природою... Адже для людини справжнє піднесення або наближення до божественної або ангельської природи – це насамперед удосконалення її форми” [4, 414]. Отже, вже у філософії Нового часу формулюється універсальне поняття руху і розвитку (удосконалення) шляхом онтологізації тих ефектів, до яких доходить людина за допомогою самоствердження. У зв’язку з цим можна вважати, що ідея універсального прогресу як сходження “від простого до складного”, “від нижчого до вищого” і т.д. аж до “від поганого до кращого і далі – до ще кращого” ініційована ідеєю (або відчуттям) сходження по ціннісній шкалі в процесі самоствердження [10, 106].

У міру проходження щаблів самоствердження особистість може досягти рівня генія. У реалізації цього рівня існують дві головні проблеми: 1) реалізація природних незвичних здібностей, тобто перехід від потенційних можливостей до актуальних і 2) збереження при цьому якості людини. Розв’язання цих проблем зумовлено наявністю *ідеалу*. Не зупиняючись на значенні ідеалу у формуванні і становленні світогляду особистості, підкреслимо, що далеко не всі ідеали можуть бути реалізовані. Одержуючи духовне задоволення від успішного виконання поставленої мети до самоствердження, індивід опиняється перед рівнем, який перебуває за межами його можливостей загалом. Проте не кожний розуміє міру своїх можливостей у конкретній сфері діяльності. Тому загальний імпульс до самоствердження досить часто штовхає суб’єкта на постановку поза межних (для нього або взагалі для людини) завдань. Коли виявляється, що спроби розв’язати їх не вдаються, він може усвідомити свою помилку. В протилежному випадку відбувається одне з двох: або саме життя рано чи пізно дуже наглядно й інколи дуже жорстко демонструє цю помилку, або суб’єкт знаходить вихід у тому, що оголошує подібну мету (завдання) ідеалом. Зрозуміло, що останнє для суб’єкта значно сприятливіше, ніж перше [10, 108].

Однак – саме для суб’єкта, тому що історія знає велику кількість прикладів, коли такого роду

завдання нав’язувалися одною людиною або групою (партією, класом) іншим людям як “керівна і спрямовуюча сила”. Для цих ситуацій характерні мовні звороти, які вимагають, щоб усі були “самовіддані ідеалу”, прагнули реалізувати його “будь-якою ціною”, “незважаючи ні на що” і т.п. До чого це призводило і могло призвести, добре відомо. Передбачаючи це, В. Соловйов, характеризуючи одну із форм російського “патріотизму”, писав: “А між іншим усі ці протиприродні прагнення, ця “мерзенність запустіння”, поставлена на місце ідеалу, – все це має своєю первісною спонукою... турботу про свої власні інтереси... Якщо особисті інтереси будь-якої групи людей ставляться на місце загального блага..., то виходять не справжні ідеали, а тільки ідоли. І служіння цим становим, національним та іншим ідолам, як і ідолам язичницьких релігій, обов’язково перейде в аморальні і кровожерливі оргії” [12].

Глибоку і релевантну теорію самоствердження виявилось можливим побудувати на основі дослідження таких психологічних феноменів, як саморозкриття, самоприйняття, Я-концепція і т.д. Ці поняття є центральними для гуманістичної психології, або *персонології* (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Вихідним пунктом теоретичних концепцій персонологічного напрямку і відправним моментом його психотерапевтичних технік стала інтерпретація особистості як відкритої системи, котра розвивається і самовдосконалюється. “Достатньо задоволені у своїх основних потребах у безпеці, любові, повазі і самоповазі, – пише А. Маслоу, – люди мотивуються тенденціями до самоактуалізації, котра визначається як актуалізація потенціалів, здібностей і талантів, як виконання місії (поклику долі, призначення), як більш повне знання і прийняття особистістю власної внутрішньої природи, як тяжіння до єдності, інтеграції або синергії всередині особистості, які ніколи не припиняються” [16]. Потребу в самоактуалізації Маслоу виражає досить зрозуміло і коротко: “Чим людина може бути, тим вона і повинна бути” [17].

З точки зору К. Роджерса, індивід володіє вродженою здатністю, прагненням до актуалізації потенцій свого організму. При “безумовному позитивному ставленні до себе”, при повному взаєморозумінні з іншими людьми індивід стає відкритим своєму досвіду, що в свою чергу сприяє усвідомленню структури реального Я та її конгруентності цьому досвіду. К. Роджерс вважає, що переживання, прагнення і тривоги індивіда можуть розв’язуватися завдяки зовнішній

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

допомозі психотерапевта, який, при безумовному позитивному ставленні, керує Я-концепцією і реорганізовує її. В кінцевому підсумку розвиток особистості знаходиться виключно в компетенції самої особистості. Людина живе, по суті, в своєму власному особистісному і суб'єктивному світі, і навіть її найоб'єктивніше функціонування в науці є результатом суб'єктивних намірів і суб'єктивного вибору [10, 112].

Саморозкриття, усвідомлення відмінностей між реальним та ідеальним "Я" є ні чим іншим, як усвідомленням здатностей людини до діяльності (потенціалу самоствердження). Саморозкриття, яке здійснюється внаслідок зняття психологічних бар'єрів, прийняття негативної інформації і усвідомлення себе в цілому, є важливою характеристикою самоствердження. Головна мета самоствердження в персонології вбачається у розширенні особистісного досвіду, а в кінцевому підсумку – в зростанні усвідомлення себе. "Саморозкриття, повага до почуттів, усвідомлення самого себе і свого фізичного "Я", відповідальність і принцип "тут і тепер" [11] є основними характеристиками самоствердження за К. Рудестамом. У випадку, якщо саморозкриття й усвідомлення себе належать до потенціалу самоствердження, то покладання відповідальності на себе й увага до почуттів пов'язані з проблемою способу (механізму) самоствердження (з різницею між самоствердженням шляхом самовизначення і шляхом заперечення іншого "Я"). Покладання відповідальності на себе є проміжним етапом між саморозкриттям і різними поведінковими механізмами самоствердження, установкою на подолання позиції залежності, тенденцією до самостійного прийняття рішень і до конструктивного ствердження свого "Я" [10, 113].

Оцінюючи персонологічний підхід до проблеми самоствердження, варто відзначити його переваги, які полягають в узгодженості емпіричних досліджень і психотерапевтичної практики, з одного боку, і теорії – з іншого, в їх тісній взаємодії і взаємодопомозі. А загалом проблеми саморозкриття та усвідомлення себе і впевненості у собі є взаємодоповнюючими. Перша з них пов'язана з усвідомленням людиною своєї істинно людської сутності, а друга – з реальним механізмом самоствердження себе у соціумі і в самому собі. Кожна з цих проблем, взята окремо, має певні незакінченості, є фрагментарною. Водночас постановка цих проблем свідчить про необхідне існування загальної теорії самоствердження. Адже самоствердження

пронизує все наше життя від його вищих проявів до гранично низьких. Воно – могутня сила, яка може діяти по-різному: або творити, формувати людину, підносячи її чи не до божественних висот, або, може, й руйнувати її, повністю позбавляючи людської подобу і гідності. Для цього потрібно навчитися використовувати ірраціональну енергію виключно в позитивно-творчих цілях.

Висновки. Мислителі минулого звертали увагу на проблему самоствердження, хоча й без спеціалізованого аналізу, найчастіше у взаємозв'язку з іншими проблемами. Тому їх рекомендації суб'єкту, який самостверджувався, виявлялися "не завжди надійними. Наприклад, на думку К. Гельвеція, одним з двох найважливіших завдань "досконалого виховання" є визначення "найбільш правильних засобів, щоб запалити в молодих людях прагнення до слави і до суспільної поваги" [7]. Тобто пропонувалося інтенсивно розвивати імпульс до самоствердження. Насправді ж у цьому віці людина, як правило, творить через те, що на фоні більш чи менш нормального імпульсу відчуває гострий дефіцит потенціалу. Ця колізія призводить до того, що суб'єкт починає використовувати досить штучні, химерні і навіть потворні способи самоствердження. У результаті виникають явища юнацького максималізму, епатажної поведінки тощо [10, 116].

Для педагогічно-освітнього процесу вкрай важливо сформулювати конкретні рецепти людської поведінки, що підвищать цінність людини й освітньо-педагогічного процесу загалом. "У рамках певної держави, – зазначає В. Баранівський, – наприклад, української, покращення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей громадян можливе за умови відповідного аксіологічного спрямування навчального процесу... Від змісту і спрямованості навчальних дисциплін, виховного процесу залежить духовна, морально-психологічна культура студентів. Виходячи зі стану особистості, неоднозначних соціокультурних упливів на неї, спрямованість освітянського процесу в державі має бути націленою на духовне збагачення і творчу діяльність особистості, що розкриває свої здібності до самореалізації та створення умов для саморозкриття інших людей" [2].

Тільки при такому підході можна сподіватися, що суб'єкт навчального процесу буде прагнути стати особистістю через самоствердження завдяки власному самовизначенню. Людина повинна усвідомити, що вона за своєю сутністю – особистість, тому має віддати належне

САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

особистісному самоствердженню. Свого часу Г.-Д. Торо говорив: "Так багато народу стало тому, що немає особистостей. Але саме вони – населення світу" [13]. Надія на це особливо потрібна Україні, в якій традиційно панували доособистісні форми самоствердження – особливо інклюзивні, пов'язані з такими явищами, як общинність, соборність, соціалістичний колективізм тощо. Сьогодні вперше за всю нашу історію відкрилася широка можливість для особистісного самоствердження, і головним каталізатором цього процесу залишається філософія освіти.

1. Афанасьев Ю.Н. Может ли образование быть негуманитарным? // Вопросы философии. – 2000. – № 7. – С. 38.

2. Баранівський В.Ф. Освіта та культура особистості в контексті глобалізації// Культура і глобалізація. – К., 2003. – С. 174.

3. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. – М., 1989. – С. 5 – 6.

4. Бэкон Ф. Соч. в 2 тт. – М., 1971. – Т. 1.

5. Бердяев Н.А. Самопознание (Опыт философской автобиографии). – М., 1992. – С. 73.

6. Буюва Л.П. Кризис образования и

проблемы философии образования // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 17.

7. Гельвеций К.А. Соч. в 2 тт. – М., 1973. – Т. 1. – С. 603.

8. Ильин И.А. Соч. в 2-х тт. – М., 1993. – Т. 1.

9. Кант И. Соч. в 6 тт. – 1969. – Т. 2. – С. 48.

10. Никитин Е.П., Харламенкова Н.Е. Самоутверждение человека // Вопросы философии. – 1997. – № 9.

11. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М., 1990. – С. 192.

12. Соловьев В.С. Соч. в 2 тт. – М., 1989. – Т. 1. – С. 609 – 610.

13. Торо Г.-Д. Жизнь без принципа // Писатели США о литературе. – М., 1962. – Т. 1. – С. 114.

14. Трубников Н.Н. Проспект книги о смысле жизни // Квинтэссенция: философский альманах. – М., 1990. – С. 437 – 438.

15. Филонов Т.Н. Социальное образование и современность// Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 49.

16. Maslow A.H. Toward Psychology of Being. – N.Y. – 1968. – P. 25.

17. Там само. – P. 162.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2010

4 квітня 2010 року
Великдень

Великдень – день, у який християни святкують Воскресіння Ісуса Христа, що сталося на третій день після його смерті. Свято називають також Пасха або Паска. Вважається найважливішим християнським святом, котре виказує радість з приводу перемоги Божого Сина над Смертю та вічним Забуттям. У Воскресінні бачать підтвердження життя після смерті, що і є головним змістом святкування.

